

УДК 378:37.091.12.011.3-051:821.161.2

Ольга ЛІЛІК,
 orcid.org/0000-0002-5187-1944
 доктор педагогічних наук, доцент,
 доцент кафедри української мови і літератури
 Національного університету
 «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
 (Чернігів, Україна) lilik8383@ukr.net

СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО РОБОТИ З ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИМИ ПОНЯТТЯМИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті обґрунтовано теоретичні основи формування готовності майбутніх учителів-словесників до роботи з теоретико-літературними поняттями, які конкретизовано в науково обґрунтованій системі формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями. Автор статті характеризує загальну концепцію дослідження, аналізує окремі компоненти системи формування зазначеної готовності (мету, зміст, організаційно-педагогічні умови, етапи експериментального навчання та очікуваний результат), формулює загальну гіпотезу дослідження.

Ключові слова: теоретико-літературні поняття, готовність, учителі української літератури, професійна підготовка, система.

Olga LILIK,
 orcid.org/0000-0002-5187-1944
 Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
 Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature
 of the National University "Chernihiv Collegium" named after T. G. Shevchenko
 (Chernigov, Ukraine) lilik8383@ukr.net

SYSTEM OF FORMING THE READINESS OF FUTURE TEACHERS OF UKRAINIAN LITERATURE TO THE WORK WITH THE THEORETICAL-LITERARY CONCEPTS: GENERAL CHARACTERISTIC

This article substantiates the theoretical principles of forming the readiness of future teachers of Ukrainian literature to the work with the theoretical-literary concepts, which are specified in a scientifically substantiated system of forming the readiness of future teachers of Ukrainian literature to the work with these concepts. The author describes the general conception of the study, analyzes the individual components of the studied system (purpose, content, organizational and pedagogical conditions, stages of the experimental learning and expected results), formulates the general hypothesis of the study, that the formation of the readiness of the future teachers of Ukrainian literature to study theoretical and literary concepts will be effective provided if the theoretical and methodological principles would be developed and substantiated on the basis of taking into account national experience of professional training of teachers of the Ukrainian language and literature, features of the content, forms and directions of forming the readiness of future teachers of Ukrainian literature for work with theoretical and literary concepts. General hypothesis was detailed in the particular hypotheses.

System of forming the studied readiness consists of the target, theoretical-methodological, content-activity and criterion-effective blocks. The target unit contains goals and objectives. The theoretical and methodological block consists of methodological approaches and principles. The content-activity block contains an algorithm for implementing an effective educational process at the philological faculties of institutions of higher education; it covers the content, forms, methods, means, stages of formation of the studied readiness. The criterion-effective block encompasses a comprehensive diagnostic methodology, criteria, indicators and levels (reproductive, adaptive, locally-modeling, system-modeling) of the formation of the readiness of future teachers of Ukrainian literature to work with theoretical and literary concepts.

The author of this article stresses the need to update the teaching and methodical provision of training courses ("Introduction to Literary Studies", "History of Ukrainian Literature" (by periods), as well as the introduction of author's courses ("Special course on methodic of Ukrainian literature learning", "Actual problems of Ukrainian literature of the XX-XXI centuries").

Key words: theoretical and literary concepts, readiness, teachers of Ukrainian literature, professional training, system.

Постановка проблеми. В умовах інтеграції до світового та європейського освітніх просторів сьогодні в Україні активізувалася низка суперечностей між потребою у висококваліфікованих учителях української мови й літератури та недостатньою розробленістю теоретико-методологічних підходів, спрямованих на вдосконалення їхньої професійної підготовки на філологічних факультетах закладів вищої освіти; між вимогами державних документів, що визначають зміст середньої і вищої освіти, і недостатньою реалізованістю їх у практиці підготовки майбутніх учителів; між необхідністю підготовки майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями і недостатньою розробленістю концептуально-методологічних засад і відповідного методичного супроводу.

Аналіз досліджень. Різні аспекти підготовки майбутніх учителів української мови й літератури, формування їхніх особистісних і професійних рис розглянуто в працях Ю. І. Бондаренка., Н. Й. Волошиної, А. В. Градовського, О. О. Ісаєвої, Л. Ф. Мірошніченко, М. І. Пентилюк, А. Л. Ситченка, Г. Л. Токмань.

У контексті зазначеної теми особливого значення набувають дослідження Л. О. Базиль (розвиток літературознавчої компетентності майбутніх учителів української-словесників), О. М. Семенов (професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури), В. В. Сидоренко (розвиток педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти). Проведений аналіз дав підстави для висновку, що сьогодні відсутнє дослідження, присвячене теоретичним і методичним основам формування готовності майбутніх учителів-словесників до роботи з літературознавчими поняттями.

Мета статті – обґрунтувати систему формування готовності майбутніх учителів-словесників до роботи з теоретико-літературними поняттями.

Виклад основного матеріалу. У процесі розроблення системи формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями було сформульовано загальну концепцію дослідження, яка має трирівневу структуру:

– методологічний рівень розкриває взаємозв'язки різних наукових підходів, основними з яких є системний, компетентнісний, синергетичний, аксіологічний, що дало змогу всебічно й комплексно підійти до розв'язання досліджуваного питання.

– теоретичний рівень охоплює історико-літературний, теоретико-літературний і дидактико-

методичний рівні. Теоретико-літературний рівень становить наукову основу для нашого дослідження, дає літературознавчий матеріал, який потребує адаптації відповідно до завдань педагогічного дослідження. Історико-літературний рівень сприятиме формуванню наукового світогляду майбутніх учителів української літератури, усвідомленню ними основних тенденцій і явищ світового й вітчизняного літературних процесів, розумінню історичного, суспільного, культурологічного контекстів аналізу художнього твору, аналізу динаміки розвитку окремих мистецьких стилів, літературних родів, жанрів; ознайомленню з творчістю вітчизняних митців.

Методисти наголошують (Волошина, 2002) на необхідності розрізнення понять: літературознавчий і шкільний аналіз. Спільним для обох видів аналізу є об'єкт дослідження (художній твір), сутність цього дослідження (сплав науки й мистецтва), конкретно-історичний підхід до аналізу й деякі прийоми. Водночас завданням літературознавчого аналізу є виявлення ідейно-художньої сутності твору, його художньої якості, оцінювання твору як літературного явища, визначення його місця в доробку письменника й літературному процесі.

Мета шкільного аналізу – розкрити художньо-ідейний зміст літературного твору, навчити школярів самостійно розбиратись у ньому, розвивати читацький талант, підносити рівень читацької культури (Волошина, 2002). Проводячи шкільний аналіз, учитель має зважати на здобутки літературознавства, творчо їх використовувати. Саме тому важливим є дидактико-методичний рівень, який дасть змогу забезпечити проведення шкільного аналізу художнього твору. У межах цього рівня виділено два складники: загальнодидактичний і методичний.

Загальнодидактичний рівень охоплює систему психолого-педагогічних ідей, що стосуються наукових основ професійної підготовки майбутніх учителів, передбачає опору на закономірності, принципи дидактики, які лежать в основі педагогічного дослідження, є базою для розроблення системи формування досліджуваної готовності, відбору форм, методів і засобів формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями. Конкретно-науковий (методичний) рівень стосується безпосередньо професійної підготовки майбутніх учителів-словесників, їхнього особистісного і професійного становлення, взаємозв'язку теорії та практики літературознавчих і психолого-педагогічних дій як підґрунтя для формування

готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями. У контексті цього рівня передбачено визначення оптимального методичного інструментарію для формування досліджуваного феномена в майбутніх учителів-словесників.

У межах теоретичного рівня було обґрунтовано категоріально-понятійний апарат дослідження, проаналізовано структуру досліджуваного феномена, розкрито сутність, зміст, етапи, закономірності та принципи процесу формування досліджуваної готовності.

Практичний рівень передбачав моделювання й експериментальну перевірку системи формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями, розроблення нормативно-правового, науково-теоретичного, змістово-процесуального, навчально-методичного, оцінювально-діагностичного забезпечення.

Під системою формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями розуміємо замкнуту об'єктивну єдність взаємопов'язаних елементів, упорядкованих за певними принципами та визначеними метою і завданнями її функціонування, що передбачає застосування оптимальних форм, засобів і методів, які забезпечать прикінцевий результат, а саме – готовність до роботи з літературознавчими поняттями.

Розроблення системи формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями передбачало відображення таких її складників: мети, змісту, організаційно-педагогічних умов, етапів експериментального навчання та очікуваного результату, які перебувають у безпосередніх функціональних взаємозв'язках.

Наголосимо, що системність формування зазначеної готовності характеризується такими ознаками:

- цілеспрямованістю процесу формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями;
- наступністю засвоєння історико- й теоретико-літературних, дидактико-методичних дисциплін та етапів професійної підготовки майбутніх фахівців;
- організацією науково-дослідницької роботи й педагогічної практики студентів-філологів;
- раціональним поєднанням інноваційних і традиційних форм, методів, технологій навчання в процесі залучення студентів до здобуття знань і вмінь, що становлять основу для формування зазначеної готовності;

– упровадженням навчально-професійних і проблемно-пошукових завдань з урахуванням освітніх ступенів підготовки учителів-філологів;

– неперервністю моніторингу процесу формування вказаної готовності майбутніх учителів української літератури за допомогою спеціального інструментарію з метою оцінювання ефективності розробленої системи.

Результати аналізу наукової літератури з проблеми дослідження та вивчення сучасного стану практики професійної підготовки майбутніх учителів української мови й літератури (Базиль, 2016; Семенов, 2005; Сидоренко, 2013) дали змогу розробити систему формування досліджуваної готовності, яка містить цільовий, теоретико-методологічний, змістово-діяльнісний і критеріально-результативний блоки. У процесі роботи за основу взято висновки психологів, які зазначали, що для ефективної діяльності людина має знати властивості і відношення реального об'єкта та способи взаємодії з ним, усвідомлювати його цінності (Кулюткин, Бездухов, 2002: с. 198).

Цільовий блок містить мету (проекування системи формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями на уроках української літератури) та завдання, як-от: формування цілісного уявлення про майбутню професійну діяльність; оволодіння історико-літературними й теоретико-літературними, психолого-педагогічними та методичними знаннями, необхідними для роботи з літературознавчими поняттями на уроках української літератури; формування вмінь і навичок оперування зазначеними поняттями в майбутній професійній діяльності; розвиток професійно значущих рис майбутніх учителів-словесників. Теоретико-методологічний блок становлять методологічні підходи та принципи. Змістово-діяльнісний блок містить алгоритм реалізації ефективного освітнього процесу на філологічних факультетах закладів вищої освіти; він охоплює зміст, форми, методи, засоби, етапи формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями.

Критеріально-результативний блок охоплює комплексну методичку діагностики, критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-процесуальний, операційно-проекувальний, результативно-оцінювальний), показники та рівні (репродуктивний, адаптивний, локально-моделювальний, системно-моделювальний) сформованості досліджуваної готовності.

У процесі створення системи формування готовності майбутніх учителів української літе-

ратури до роботи з теоретико-літературними поняттями обґрунтовано, що вона, по-перше, має відображати послідовність набуття досвіду оперування літературознавчими поняттями, по-друге, логіку освітнього процесу на філологічних факультетах закладів вищої освіти.

В основу дослідження покладено гіпотезу, що формування готовності майбутніх учителів української літератури до вивчення теоретико-літературних понять буде ефективним за умови розроблення й обґрунтування теоретичних і методичних засад на основі врахування вітчизняного досвіду професійної підготовки вчителів української мови й літератури, особливостей змісту, форм і напрямів формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями. Удосконалити освітній процес можна шляхом упровадження системи формування готовності майбутніх учителів-словесників до роботи з теоретико-літературними поняттями.

Загальну гіпотезу конкретизовано в часткових. Формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями буде можливим за умов, якщо:

- відбуватиметься в умовах неперервності й цілісності реалізації компетентнісного, аксіологічного, діяльнісного, особистісно-орієнтованого, системного, екзистенційного, синергетичного методологічних підходів;

- освітній процес буде спрямований на формування мотиваційно-ціннісного, когнітивно-процесуального, операційно-проектувального, результативно-оцінювального компонентів досліджуваного феномена, що, узгоджуючись із критеріями, впливають на рівень його сформованості;

- удосконалення освітнього процесу здійснюватиметься на підставі запропонованих організаційно-педагогічних умов, що сприятиме підвищенню рівня фахових знань і практичних умінь майбутніх учителів-філологів;

- діяльність викладачів закладів вищої освіти здійснюватиметься на засадах єдності теорії і практики, спрямовуватиметься на формування системи особистісних і професійних цінностей студентів, діагностику особистісного і професійного розвитку, чому сприятиме проблемне навчання, інтеграція знань, застосування інформаційно-комунікативних технологій, організація

самостійної та пошуково-дослідницької діяльності.

Відповідно до сучасного стану проблеми в практиці закладів вищої освіти відбулося моделювання процесу формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями, зокрема оновлено навчально- й науково-методичне забезпечення навчальних курсів («Вступ до літературознавства», «Історія української літератури» (за періодами), розроблено програми авторських курсів («Спецкурс з методики навчання української літератури», «Актуальні проблеми української літератури ХХ–ХХІ ст.»), відповідно, скориговано варіативний компонент робочого навчального плану. Мета, завдання і змістове наповнення лекційних, практичних занять, а також самостійної роботи студентів зорієнтовано на вдосконалення їхніх умінь виконувати різнопланову діяльність (літературознавчу, інтерпретаційну, методичну, науково-дослідницьку, планувально-конструювальну) з метою формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями.

Розроблено навчально- і науково-методичне забезпечення як навчальних дисциплін загалом, так і кожного практично-семінарського заняття зокрема (конкретно – визначено тему, мету, завдання, підбрано дидактичний матеріал і найбільш оптимальну організаційну стратегію заняття; використано форми, методи та прийоми роботи, зумовлені специфікою кожного різновиду професійної діяльності майбутніх учителів-словесників; укладено перелік джерел, списки творів для самостійного читання й аналізу; складено завдання для самостійної роботи студентів; спроектовано структуру занять); визначено ефективні заходи для контролю.

Висновки. Відповідно до визначених параметрів, теоретичне обґрунтування системи формування готовності майбутніх учителів-словесників до роботи з літературознавчими поняттями засвідчило відповідність її потребам оновлення професійної системи підготовки майбутніх учителів-словесників і дало підстави для її впровадження в сучасну вищу педагогічну освіту на різних освітніх ступенях із метою формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базиль Л. О. Теоретичні і методичні засади розвитку літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури: дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 571 с.
2. Кулюткин Ю. Н., Бездухов В. П. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя. Самара, 2002. 400 с.
3. Волошина Н. Й., Бандура О. М., Гальонка О. А. Наукові основи методики літератури: посіб. для студ. вузів. Київ: «Ленвіт», 2002. 344 с.
4. Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 / Ін-т пед. і псих. проф. осв. АПН України. Київ, 2005. 476 с.
5. Сидоренко В. В. Теоретичні і методичні засади розвитку педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2013. 42 с.

REFERENCES

1. Bazyl L. O. Teoretychni i metodychni zasady rozvytku literaturoznavchoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv ukrain-skoï movy i literatury [Theoretical and methodical principles of the development of the literary competence of future teachers of the Ukrainian language and literature]: dys. ... d-ra ped. nauk: spets. 13.00.04 / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 2016. 571 p. [in Ukrainian].
2. Kuljutkin Ju. N., Bezduhov V. P. Cennostnye orientiry i kognitivnye struktury v dejatel'nosti uchitel'ja [Values and cognitive structures in the activities of the teacher]. Samara, 2002. 400 p. [in Russian].
3. Voloshyna N. Y., Bandura O. M., Halonka O. A. Naukovi osnovy metodyky literatury [Scientific fundamentals of the methodology of literature]: posib. dlia stud. vuziv. Kyiv: Lenvit, 2002. 344 p. [in Ukrainian].
4. Semenoh O. M. Systema profesiinoï pidhotovky maibutnikh uchyteliv ukrainskoï movy i literatury (v umovakh pedahohichnoho universytetu) [The system of professional training of future teachers of the Ukrainian language and literature (in a pedagogical university)]: dys. ... d-ra ped. nauk: spets. 13.00.04 / In-t ped. i psykh. prof. osvity APN Ukrainy. Kyiv, 2005. 476 p. [in Ukrainian].
5. Sydorenko V. V. Teoretychni i metodychni zasady rozvytku pedahohichnoï maïsternosti vchytelia ukrainskoï movy i literatury v systemi pisljadiplomnoï osvity [Theoretical and methodical principles of pedagogical mastery of the teacher of the Ukrainian language and literature in the system of postgraduate education]: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: spets. 13.00.04 / In-t ped. osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy. Kyiv, 2013. 42 p. [in Ukrainian].